

Za uvod v današnji članek najprej pojasnilo. V 85. številki Zaveze sem v članku »Kjer je bilo sonce doma« obljubila, da zapišem pripoved gospe Drage Oblak por. Dolgan (1917) iz Topolca pri Ilirski Bistrici o tem, kako je 4. junija 1942 v zgodnjih jutranjih urah »hrabra brkinska četa« šla v napad in ustrelila tri speče italijanske vojake, ki so stražili železniški most pri Merečah na progi Pivka–Ilirska Bistrica. Gospa je pri svojih 95-letih zdrava in živahna, vendar ji je v zadnjih mesecih spomin tako opešal, da ni v stanju pripovedovati niti o tem niti o mnogih drugih dogodkih, ki so zaznamovali njeno življenje pred vojno, med vojno in po njej. V skopih obrisih mi je povedala njeno zgodbo hčerka Miranda, ki je bila leta 1942 šele rojena.

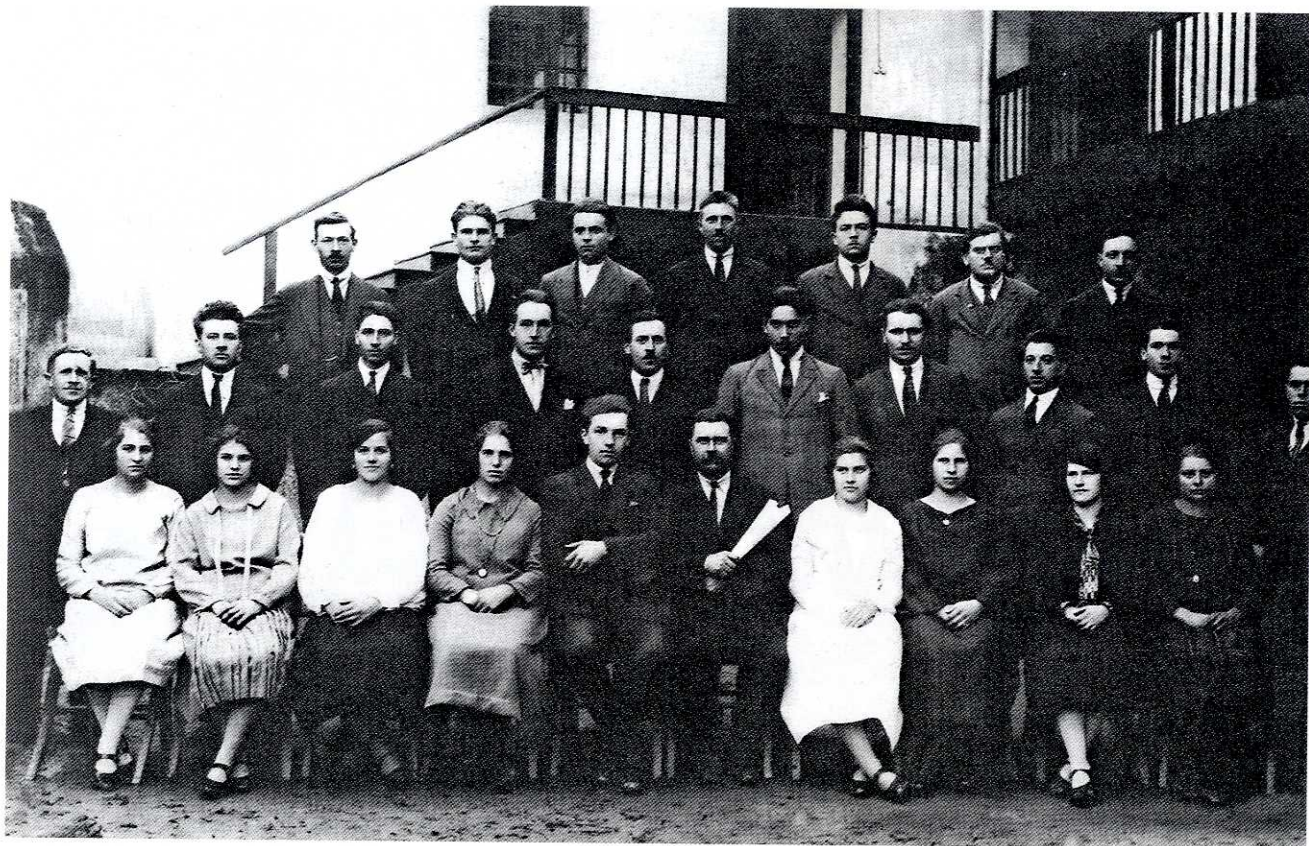
Za akcijo 4. junija 1942 so mobilizirali večinoma mladoletne fante, med njimi tudi sedemnajstletnega Karla Dolgana, brata gospe Drage. Fantje niti dobro streljati niso znali, še manj so vedeli, da so nehote postali borci komunistične revolucije. Po tem uspešnem »napadu« so Italijani na Pristavcu postrelili vseh deset mladih fantov, tudi Karla. Že pred tem so v Kilovčah ustrelili osemindvajset partizanov, ki jim je »uspela« diverzantska akcija, v kateri so iztirili vlak. Nad nedolžnim civilnim prebivalstvom pa so se Italijani maščevali tako, da so v naslednjih dneh požgali osem okoliških vasi, tudi Dragino rojstno vas Mereče, naslednji dan pa še Topolc, kjer si je Draga z možem ustvarila družino. Postrelili so okoli šestdeset fantov in družinskih očetov, preko tristo ljudi odvedli v internacijo, med njimi je bilo sedemdeset žena in mater ter petdeset otrok. Kako je mogoče, da zaradi vseh teh strahot vsako leto 4. junija praznujejo borci v Ilirski Bistrici občinski praznik!? Koliko jih sploh še živi? Ljudje so še vedno razdvojeni in sprti zaradi imen vseh umrlih, ki sta jim posvečena kar dva spomenika. Za mnoge svojce so bili namreč postreljeni žrtve revolucije in so jih takoj pokopali na pokopališčih v svojih krajih, revolucionarni borci pa so hoteli skupen partizanski spomenik in grobnico žrtev italijanskega okupatorja.

V tistih grozih dneh, ki so sledili 4. juniju 1942, je bila petindvajsetletna Draga Novak že vdova z dvema malčkoma; njen mož Alojz

Novak (1912), domačin iz Topolca, je padel kot vojak italijanske vojske nekje v okolici Korenice ali Otočca na Hrvaškem v začetku januarja 1942, nekaj dni za tem, ko se je vrnil z dopusta. S seboj je odnesel delovno civilno obleko, kar je nameraval dezertirati iz italijanske vojske. Po usodnem 4. juniju se je tudi njegova žena Draga pridružila reki izgnancev v italijanska taborišča skupaj z dveletnim sinčkom Dragom (1940) in dvo-mesečno hčerko Mirando (1942), skupaj z moževimi sorodniki in nekaterimi vaščani iz Topolca. Vedela je, da si s tem rešuje življenje: domovi so bili požgani, poleg tega je njen brat Polde »ujel« pogovor dveh terencev, da je treba Novakovo, vdovo fašista, in oba njena mulca pobiti! Alojzjev oče je bil po rodu iz Gorenjske, po poklicu železničar, ki ga je službena dolžnost privedla v te kraje, Alojz pa je bil rojen že v Topolcu. Imel je tri sestre in pet bratov. Zaposlil se je na sodnji kot kurir. Zaradi marljivosti, poštenja in dobrosrčnosti se je priljubil ne le ljudem, ampak tudi svojemu predpostavljenu, ki mu je grozil z odpustom iz službe, če se ne vpiše v fašistično stranko. Alojz je klonil, da ohrani službo.

Mobilizaciji v italijansko vojsko se kot mnogi drugi ni mogel izogniti, saj je bil italijanski državljan kot ostali. Gotovo, ni bil edini, ki je bil v fašistični organizaciji. Toda nekateri so se takoj prelevili v terence in postali simpatizerji OF. Ko so začeli v lokal Dopolavora v Topolcu zahajati možje in nazdravljati Stalinu in Osvobodilni fronti, in posebno še po grozotah, ki so sledile 4. juniju, je bilo nezaupanje med ljudmi tako veliko, da celo družinski člani med seboj niso verjeli drug drugemu; zgodilo se je tudi, da je fant hotel ubiti svoje dekle. Komunistična propaganda in teror sta ustvarila med ljudmi razkol, nezaupanje, mržnjo in spore. Ali nista priča temu oba partizanska spomenika, od katerih je bil eden do nedavnega brez imen umrlih?

Ko se je vdova Draga z otrokoma maja 1943 vrnila iz internacije, je bil njen nekdanji dom požgan; selila se je iz kraja v kraj, k znancem in sorodnikom. Po vojni so bili ona in oba otroka zaznamovani kot »fašistični izdajalci«, ker je bil Dragin mož in oče obeh sirot

Dornberški pevski zbor 1926. V sredini (z notami) organist Jožef Saksida, poleg njega Jožef Berce, tretja z desne Frančiška Saksida, pozneje Berce

italijanski vojak v borbi proti partizanom. Trije njegovi soborci, ki so se po kapitulaciji vrnili iz Korenice in pristopili k partizanom, so vztrajno molčali o okoliščinah njegove smrti, mrliškega lista žena Draga ni nikoli dobila.

Po vojni se je zaposlila v tovarni Topol, kjer je opravljala težka fizična dela na prostem, poleti in pozimi, brez zaščitnih rokavic, brez delovne halje in obutve. Velikokrat je bil njen delavnik dolg deset ur, da je zaslužila kakšen dinar več. Ko je obdaroval otroke dedek Mraz, je Miranda slišala le: »Ti kar hodi domov! Tvoj oče je bil fašist.« Po možu bi vdova lahko dobivala pokojnino, a ni nikoli dobila dinarja. Na italijanskem veleposlaništvu so ji povedali, da so vse civilne in vojaške pokojnine Jugoslaviji že izplačali! Njen bratranec Anton Dolgan, povojni komunistični veljak, ni zanjo nikoli zastavil besede. Prav tako ne Jože Zidar - Jadran, ki je bil možev bratranec.

Po današnji zgodbo sem odšla na Goriško, natančneje v Dornberk s spodnjo Vipavsko dolino. Primorska, trpinčena dežela, ena redkih ali celo edina, ki je v sedemdesetih letih pretrpela kar tri totalitarne režime: fašizem,

nacizem in komunizem! Obdobje komunizma je »osvobojeno« Primorsko najbolj zaznamovalo, do danes. Človeka preleti srh, ko se zagleda v hrib, ki so ga omadeževali z veličastnim napisom imena zločinca, še posebej če pomislimo, da so prav pod tem hribom še danes razmetane kosti neidentificiranih žrtev komunističnih zločinov.

Moja današnja zgodba bo samo malenkostno osvetlila medvojno dogajanje na tem lepem koščku Primorske. Pred pričetkom druge svetovne vojne in komunistične revolucije na Slovenskem je primorsko ljudstvo že dve desetletji trpelo pod fašizmom. Za ohranjanje slovenstva in narodne zavesti sta skrbeli dve skupini: oborožena in po svojih akcijah učinkovita organizacija TIGR in slovenska duhovščina, ki je ohranjala slovenski jezik z molitvijo in petjem po cerkvah. Ko se je pričela vojna, so se ljudje zbirali po cerkvah, jokali, molili in peli, saj še niso pozabili strahot prve svetovne vojne, ki je može, očete in fante pognala na fronto, jim rušila domove v bojih ob Soči in jih po koncu vojne vklenila v fašistično strahovlado. Ko so leta 1942 pričeli na Primorsko prihajati prvi terenci Osvobodilne fronte, so domoljubni in enotni Primorci pričakovali, da jih bo partizanska

Jožef Berce je napisal pod fotografijo: Mladih dni spomin! V dneh težkih preizkušenj našega ljudstva, a istočasno v času največje požrtvovalnosti in edinosti – leta 1927

osvobodilna vojska končno osvobodila osvojenih fašistov in jim priborila tako zeleno osvoboditev in združitev s Slovenci. Sčasoma je vedno bolj boleče prihajalo spoznanje, da so prevarani: niso postali žrtev osvojenih Italijanov kot po prvi svetovni vojni, ampak žrtev slovenskih boljševoikov. Po kapitulaciji Italije je namesto nadutih črnosrajčnikov polagoma začela žareti krvavo rdeča zvezda na slovenski zastavi in na kapah »osvoboditeljev«. Doslej je bila rdeča zvezda tuja slovenskemu duhu, še bolj tuja domoljubnemu primorskemu človeku.

Pred kapitulacijo Italije je bilo partizanstvo na Primorskem dokaj šibko. Italijanske karabinjerske postojanke so bile gosto posejane, ob meji je bilo veliko vojaštva. Komunisti so se zavedali domoljubnih čustev in enodušnosti Primorcev. Vedeli so tudi, da je bila večina primorske inteligence v fašističnih zaporih in da prav izobraženci uživajo med ljudmi velik ugled zaradi odpora proti fašizmu in opozarjajo ljudi pred komunizmom, ki se spretno skriva pod krinko osvoboditeljev. Partizani so imeli bogato razpredeno terensko mrežo in ob kapitulaciji Italije so večinoma fantje iz nekdanjih fašističnih strank postali najbolj zadržani izvrševalci ukazov komunističnih

voditeljev. Najbolj zavedne domoljube, ki so med ljudmi uživali ugled, so po nalogu svojih komandantov in komisarjev likvidirali že pred kapitulacijo Italije.

Ko je osvobodilno gibanje pričelo prodirati s Kranjskega na Primorsko, so politkomisariji in propagandisti imeli posebno naročilo, naj ne govorijo, da to gibanje vodi komunistična partija oziroma partizani, ampak četniki, pripadniki kraljeve vojske. Poudarjajo naj samo »osvoboditev izpod fašizma« kar je primorsko ljudstvo edino želelo. Vsakega, ki bo opozarjal, da to gibanje vodi komunistična partija, naj ustrahujejo ali likvidirajo. To so pričeli uresničevati že pred kapitulacijo Italije. Fante in može, ki so se po razpadu italijanske vojske vračali domov, so takoj mobilizirali in celo lovili, odpeljali v Trnovski gozd in na Lokve, a so mnogi pobegnili in se skrivali. Veliko domoljubnih in poštenih fantov je ideološka propaganda sprva zapeljala in prevarala. Mnogi so bili že med vojno ali po njej zahrbtno umorjeni, podobno kot tisti, ki se osvobodilni fronti niso hoteli pridružiti. O umorih domoljubnih Primorcev in medvojnih dogodkih sta v Zavezo največ pisala Tine Velikonja in Joško Kragelj v Zavezi št. 8, 16, 24, 40 in 54.

Danes se bomo pomudili na Goriškem, v vinorodni vasi Dornberk v spodnji Vipavski dolini. Kakor hitro omenimo Dornberk, ne moremo mimo osebnosti Iva Brica (1896), znanega po vsej Goriški, saj pooseblja lik narodno zavednega in razgledanega domoljuba, prijatelja in sovaščana Jožefa Berceta, Filipa Terčelja, Mirka Brumata in dr. Janka Kralja. Po letu 1920 je na Goriškem zacvetela prava kulturna pomlad. Ustanovljeni sta bili Goriška Mohorjeva družba in Goriška Matica. Med ljudi, ki so se vrnili na svoje porušene domove in jih obnavljali (med prvo svetovno vojno so bili zaradi soške fronte mnogi izseljeni na Dolenjsko), so spet prihajale slovenske knjige, časopisi in revije. Ivo Bric, ki se je vrnil z ruske fronte, je bil duša slovenskega prosvetnega dela na Spodnjem Vipavskem. Skupaj z Bercetom je obnovil slovensko Čitalnico, ustanovljeno l. 1861, obiskoval režiserske tečaje in vodil gledališki krožek. Imel je bogato knjižnico s 500 slovenskimi knjigami, ki jih je rad posojal. Bil je tajnik Kmečke zveze in svetovalec dornberške hranilnice. Svojih otrok ni hotel pošiljati v otroški vrtec in ne vpisati v organizacijo Balilla. Tudi po letu 1928, ko je fašistična oblast prepovedala vso kulturno dejavnost, ni miroval in postal je za fašistično oblast čedalje bolj moteč in nevaren. Leta 1936 je bil konfiniran v kraj na koncu italijanskega škornja. Zapustil je družino s petimi nepreskrbljenimi otroki. Po zaslugi prijatelja dr. Janka Kralja je bil po enem letu pomiloščen. Ob pričetku vojne pa je bil ponovno za kratek čas poslan v kaznilnico na jug Italije. Takrat je bil oče sedmih otrok.

Pomenljiva je karakteristika fašističnega vodstva v Dornberku, ki ga je pospremila v italijansko taborišče: »Mlad, izobražen, zvit, inteligen, sposoben voditi vstajo množice drugorodnih. Vodilni element, nevaren propagandist, za katerega sumimo, da pošilja informacije v našo škodo kot dopisnik tujih prevarantskih časopisov. Proučevalec in zagovornik slovenskega nacionalizma, organizator tajne slavofilske propagande.«

Taka karakteristika ni bila moteča le za fašiste, morda še bolj za komuniste ob začetku »osvobajanja« Primorske. Taki kot Bric in njemu podobni so bili najbolj moteč »element« Osvobodilne fronte. Ta ga je sprva vztrajno vabila medse, saj bi z njim pridobila na ugledu, priljubljenosti in pritegnila Bricove somišljenike. Toda Bric je bil razgledan in načitan, vedel je, s kom ima opraviti, in sodelovanja ni sprejel. Ni pa računal, da bodo

komunisti z njim bolj drastično obračunali, kot so fašisti, čeprav je bil pripravljen na vse. Ko je žena povila sedmega otroka, ji je rekel, da jo bo ta spominjal nanj, če se njemu kaj zgodi. Zgodaj zjutraj 3. junija 1943 je s petnajst- in dvanajstletnima sinovoma prišel kosit travnik. Komaj je pokosil prvo vrsto, sta se iz gozda približala mladoletna fanta, oba domačina, in eden ga je hladnokrvno ustrelil v glavo, ker Bric ni hotel na njegov ukaz z njim v gozd k komandantu. Mlajši fantič je kričaje bežal domov, starejši je ostal ob mrtvem očetu. Najstarejša hčerka je prišla z vozom po očetovo truplo. Ko se je z ubitim očetom vračala domov, je bila pokrajina kot izumrla. Nikjer žive duše, okna zaprta s polkni, zavesa zagrnjene. Življenje na vasi ni bilo nikoli več tako, kot je bilo pred tem. Odslej je ljudi ločevala nevidna prelomnica nezaupanja, sumničenja in odtujevanja. Nadaljnji medvojni dogodki v Dornberku nam bodo to le potrjevali.

FAŠIZEM ZAVESTI SLOVENSTVA NI UNIČIL

Vrnimo se k družini Jožefa Berceta iz Dornberka. Oče Jožef (4. 2. 1904) – sorodniki in domačini so mu pravili Pepč, njegovi otroci pa tata – je bil poročen s Franciško roj. Saksida (9. 3. 1908). Imela sta osem otrok, trije so umrli že dojenčki, petletni sinček za pljučnico. Ostali štirje so bili Rozalija oz. Zalka (1929), Jožef, za domače Jožko (1932), Anica (1940) in Bogdan (1944). Njihov dom je bil v polkrožnem nizu hiš »na placu«, v bližini cerkve sv. Danijela, kjer je bil oče za mežnarja, zato se je pri družini reklo pri Mežnarjevih. Bil je kmet, predvsem pa vinogradnik kot večina Vipavcev. Posestvo je bilo majhno z dva in pol hektarji orne zemlje, na kateri so pridelali vse, kar so potrebovali za zelo skromno preživetje. Redili so kravo, vola, svinje in kokoši. Oče je bil razumen, in čeprav strog, so bili otroci nanj zelo navezani; mama pa dobrosrčna in umna gospodinja, ki je znala gospodariti s skromnimi sredstvi.

Do leta 1935 je po primorskih in kraških naseljih vladalo veliko uboštvo in mnogi si po prvi svetovni vojni niso več opomogli. Leta 1925 je bila zelo huda zima, ki je še bolj osiromašila pridelek. Drugič je bila suša in pridelek je bil še skromnejši. Zaslužka skrajda ni bilo, davki pa visoki in obvezni in so mnoge pahnili v brezizhoden položaj in so morali po svetu. Možje in fantje so hodili na delo na tuje: v Francijo, Nemčijo, Švico,

Italijo, nekateri v daljno Ameriko. Znani so bili zidarji iz Renč, t. i. »renški« zidarji, ki so veliko zidali po Nemčiji. V evropskih deželah so nasedali komunistični propagandi, ki je obljubljala raj na zemlji ter enake možnosti za vse.

Veliko skrb so gospodarji v Dornberku posvečali vinogradom in gojili skorajda spoštljiv odnos do njih. Veliko naporov so vložili, kadar so po prisojnem in pred burjo zavarovanem bregu, imenovanem Pušča, iz tamkajšnjih svojih gozdov ustvarjali vinograde: posekali so hraste, grmičevje in nato trebili breg, košček za koščkom; poseko so s krampi očistili korenin in kamenja, prekopali, pognojili in tako v trudu in znoju svojega naporega dela pripravili t. i. »deviško zemljo«, pripravljeno, da vanjo zasadijo mlade trsne sadike. Za to delo je Bercetov tata najel delavce, mama pa je v jerbasu na glavi nosila kosila tri četrt ure daleč. Kadar so šli v vinograd, so rekli, da gredo v breg ali v Puščo, kot se je breg imenoval. Sode, imenovane »lodrice«, so izdelovali iz akacijevega lesa in so lahko vanje natočili od tri do štiri tisoč litrov vina. Pri Brecljevih je še vedno v rabi sod lodrica, star sedemdeset let. Na sprednje strani soda so velikokrat v les vdolbli ornamente, največkrat grozd ali trto. Vino je bilo takrat edini vir zaslužka. Prodajali so ga samo slovenskim tržaškim gostilničarjem vse do leta 1947. Tisti dan, ko so se pred hišo »na placu« ustavili vozovi tržaških gostilničarjev s sodi, je bil za vso družino praznik. Prijelo se ga je ime »pouca«, ker so se polnili sodi gostilničarjev, v družinsko blagajno pa se je priteklo nekaj denarja. Tudi otroci so tisti dan dobili od zadovoljnega kupca kakšno liro ali sladkarijo.

Cepljene sadike so doma sami vzgojili kar v štali skupaj z gnojem, da so imele sadike stalno temperaturo. Dobro so jih pognojili in obsuli z mivko, ki je bila še prav posebno drobna na določenih mestih na bregu Vipave. Tako je bilo pred vojno in še med vojno. Italijanska Polizia forestale (gozdno gospodarstvo) je strogo nadzorovala, če so si vinogradniki pridobili vsa ustrezna dovoljenja za trebljenje gozda, ker so, kot vse Primorce, tudi Vipavce gospodarsko zatirali. Kazni so bile ogromne in tudi dovoljenja so bila izredno draga. Vsi so morali biti včlanjeni v kmečko organizacijo ENTA in plačevati članarino, ki za takratne revne čase ni bila majhna.

Ko je na Goriškem zacvetela kulturna pomlad, katere nosilec in pobudnik je bil, kot

smo že videli, Ivo Bric, so bili ljudje v Dornberku kulturno zelo dejavni kljub trdemu delu za preživetje in obnavljanju v prvi svetovni vojni porušenih domov. Peli so pri cerkvenem in prosvetnem pevskem zboru. Bercetov Pepč je prijateljeval z Lojzetom Bratužem, ki je obiskoval zборе, navduševal pevce, svetoval zborovodjem in organistom. Pela sta tudi Bercetova mama in tata. Oba sta nastopala v ljudskih igrah na odru čitalnice. Pri Orlih so telovadili mladi in manj mladi. Tata je pomagal Bricu pri delu v hranilnici in v Kmečki zvezi. Otroci so hodili v italijansko šolo, a doma se je vedno govorilo le slovensko.

Leta 1928 je fašistični teror zatrl vsako kulturno dejavnost in prepovedal slovenski jezik v javnosti. Ljudje v Dornberku so gnev nad to prepovedjo in svoje domoljubje izrazili tako, da so s krampi razsekali oder v Čitalnici in pri tem jokali: toda rajši imajo razsekan oder, kot da bi nanj enkrat samkrat stopila noga fašista in omadeževala dvorano s fašistično hujskaško italijanščino. Tudi prepevati jim črnosrajčniki ne bodo prepovedali: še vedno se je prepevalo, pa ne samo po cerkvah, kjer so duhovniki enodušno s svojimi verniki vztrajali pri slovenski besedi in pesmi. Pelo se je na skrivnem: po vinskih kletih, v hramih, kot jim pravijo na Vipavskem, pa v vinogradih, med delom in med počitkom. Pelo se je na romanjih na Sveto goro in na Višarje. Možem je v spodbudo in zahvalo za petje Filip Terčelj podaril tu in tam kakšno cigareto. Fantje so v poletnih nočeh prepevali dekletom podoknice. Vendar so se na vasi našli tudi taki, ki so nasprotovali petju v slovenščini in kaj hitro se je vnel pretep, 'barufa'. Zlasti Prvačina je bila znana po fantih, ki so bili člani fašistične organizacije. Zanimivo, a prav nič nenavadno, da so med vojno, večina med njimi, postali likvidatorji. Takoj po kapiitulaciji Italije septembra 1943 so prav ti ubili v Prvačini še dve sestri Iva Brica in tri njegove sorodnike.

»OSVOBAJANJE« PRIMORSKE

Ob pričetku vojne so v Dornberku in verjetno tudi v drugih krajih po cerkvah molili, prepevali in jokali. V živem spominu so jim še bile strahote prve svetovne vojne; število osovražnih karabinjerjev se je povečalo, po vaseh so se šopirili naduti fašisti. Mar se jih res ne bodo nikoli otresli? Koliko časa bodo morali še naprej prenašati njihovo nasilje?

Bendima pred vojno

Leta 1942 so se pojavili v Trnovskem gozdu posamezni partizani. Nekateri pošteni in domoljubni fantje so se jim pridružili: iz Dornberka Vodopivčeva dva, Rafael in Jože, Viktor Kastelic, po domače Šoštarjev. Bili so verni fantje, pridružili so se iz čistega idealizma. Za Jožeta se ne ve, kdo ga je ubil, Rafael pa je postal oficir JLA in po vojni živel v Beogradu. Ko ga je po mnogih letih eden od domačinov hotel obiskati, je bil tako vesel, da je kupil šopek zanj. Žal pa se nista nikoli srečala, ker je tik pred obiskom Rafaela zadela kap. Morda, tako nekateri ugibajo, od samega veselja, ko je zvedel za prihod domačina.

Sprva so se partizani zaradi zavajanja ljudi proglašali za četnike, pripadnike kraljeve vojske. V Dornberku likvidirani Ivo Bric je bil tudi eden od tistih, ki je somišljenikom zaupal, da se ti »četniki« borijo za zmago komunizma. Prave četnike so v Dornberku spoznali šele zadnje leto vojne in ob koncu vojne, ko so se umikali v Italijo. Da se za partizanskim gibanjem skriva komunizem, so

domnevali tudi starejši, ki so bili med prvo svetovno vojno v Rusiji, saj niso mogli doumeti, kako bi lahko od tam prišli svoboda in blagostanje, kar so obljubljali komunisti. Najstarejši Bricov sin Branko je po vasi raznašal literaturo o ruski revoluciji. Bercetov tata je bil mežnar, njegov najstarejši sin Jožko pa mašni strežnik, in kadar sta se dekan Jožef Godnič in tata pogovarjala, je enajstletni Jožko vedno vlekel na ušesa in si tako ustvarjal mnenje o vsem, kar je slišal, videl, doživljal in spoznaval v letih odraščanja. Zato mi je o medvojnih dogajanjih v Dornberku večinoma povedal prav on, ki je na ta leta ohranil bister spomin.

Ko so Italijani sprevideli, kako partizani naglo mobilizirajo v svojo vojsko, so tudi oni pohiteli: poleg mlajših moških, ki so že bili v italijanski vojski, so mobilizirali tudi starejše do letnika 1903, kasneje pa še mladoletne fante od šestnajst do osemnajst let. Predvsem zato, da ne bi odšli v gozdove. Poslali so jih v južno

Poroka Pepča in Fani Berce 19. 11. 1927

Italijo neoborožene, brez primerne obleke in obutve, celo brez opasačev.

Marca 1943 je bil v množični deportaciji poslan tudi štiridesetletni Bercetov tata Pepč. Zbirno mesto je bila Potenza na skrajnem južnem delu italijanskega škornja. Mlajši so bili od tam poslani v Basilicato na Siciliji, kjer so v neznosnih razmerah delali v rudniku žvepla. Brecljev tata je ostal v kraju Melfi blizu Potenze. To je bila zanj in vse ostale Slovence tam doli prava sreča. Zakaj? Takoj po kapitulaciji Italije so namreč partizani množično mobilizirali fante, jih oblekli v uniforme, ki jih pred tem niso imeli, in neoborožene poslali na t. i. goriško fronto, da bodo osvobodili Gorico. Pohiteli pa so tudi Nemci in izvedli silovito ofenzivo. Znano je, da so neizkušene, neoborožene in topovom izpostavljene primorske fante in može streljali 'kot zajce'. Komandant goriške fronte je bil Lado Ambrožič in zaradi neoboroženih fantov, ki jih je pošiljal dobessedno pred topove, bi zaslužil, da pride pred vojaško sodišče, je kasneje doma komentiral Brecljev tata. Kar naprej so vozili domov mrtve ali ranjene vojake, Nemci v Gorici pa so se lahko posmehovali takemu partizanskemu vojskovanju. To nemško ofenzivo pred Gorico in partizanski »odpor« je Brecljev tata občutil na lastni koži, ko se je skupaj z drugimi prebijal domov, kot bomo videli kasneje. Še nekaj časa potem so vozili domov mrtve ali ranjene partizane in po šempeterskih gozdovih so še po vojni izkopavali trupla.

A vrnimo se nazaj, k vipavskim mobilizirancem v italijansko vojsko. Iz Potenze in Melfija so pred kapitulacijo vojake prepeljali nekaj malega na Korziko, večino, tudi Brecljevega tata, na Sardinijo. Iz Livorna, kjer je bilo vojaško пристanišče, je pisal domačim, in nekaj žena se je takoj odločilo, da obišejo s paketi svoje može v Livornu, tudi Brecljeva mama. Še preden so prispele, so bili može že poslani na Sardinijo, tudi Bercetov tata. Ostal je v bližini nemškega vojaškega letališča in pristanišča Olbia na Sardiniji. Deportacija na Sardinijo je doletela veliko večino primorskih in istrskih fantov in mož. Takrat so po vseh primorskih cerkvah zanje molili in prepevali nabožne in domoljubne pesmi.

Bercetov tata je zbolel zaradi rane na želodcu. Odobrili so mu okrevanje in ga poslali na celino, v Aquillo v Abruzzih, kjer je bilo vojaško zdravilišče. Jožko se spominja, da je od tam domačim ponovno pisal. Hitro je okrevljal in dočakal kapitulacijo Italije. Takrat so se vsi mobiliziranci spraševali le eno: Ali bomo padli v roke Nemcev, ki so bliskovito prodirali proti jugu Italije? Razumljivo, da si nihče ni tega želel, zato je bila vsem skupna le ena misel: kako čim prej pobegniti in se vrniti domov. Hitler je, tako kot so pričakovali, v najkrajšem času zavzel Italijo in vojne ujetnike pošiljal na delo v nemške tovarne. Tata je skrivaj stalno nosil s seboj civilno obleko, saj je vedel, da bo Italija propadla. Večina fantov je ni imela in so pri ljudeh prosjačili zanjo. Ti so imeli razumevanje za vojake in kmalu so se vsi prelevili v civiliste. Številna skupina Primorcev je z vlakom prišla do Ferrare, od tu pa je bilo treba priti do Trsta. Ko so bili na železniški postaji, so vedeli, da morajo takoj poskakati na vlak, ki jih še lahko pripelje v bližino doma. Zato niso smeli izgubiti niti trenutka. Vlak proti Trstu bo zdaj zdaj odpeljal s perona, oni pa so bili ves čas pod budnim stražarskim očesom Nemcev: pred njimi dva, za njimi dva. Tatov kolega se je odločil: nenadoma je odvrigel nahrbtnik in skočil v vlak. Nemška stražarja za njima sta planila k nahrbtniku, saj bi bila lahko v njem bomba. Ta trenutek je izrabil tudi tata: skočil je k vagonu, kolegi v njem so ga z vso silo potegnili navzgor in ga skozi okno zvelikli v vagon. Takrat je začutil silno bolečino v preponi, kot da se je v njem nekaj pretrgalo. Ta bolečina mu je ostala vse življenje. Ko je v vagonu zagledal vojaka, ki je odvrigel nahrbtnik, se mu je vesel zahvalil: »Vidiš, jaz sem tisti, ki si ga rešil pred Nemci in mi mogoče s tem rešil tudi življenje.«

Na vozu stric Viktor Berce in tata Pepč, ob vozu Jožko in Zalka in mama

Vlak je pripeljal nekam pred Gorico in se pred Sočo ustavil. Poskakali so z vlaka in šli peš čez most. Toda kako naprej? Iz Udin, iz Gorice, od vsepovsod so prodirali Nemci. Slišalo se je neprekinjeno streljanje iz vseh smeri. Prebijali so se naprej, v smeri južno od Gorice proti Vipavski dolini. Vmes so le za kratek čas počili, za lakoto in žejo spotoma pojedli kakšen grozd. Med potjo so srečevali prestrašene in neoborožene mlade fante – partizanske mobilizirance. S puškami na vrvi ali celo brez njih so povedali, da »stražijo«. Kaj pa? »Da ne pride Nемеc!« so odgovarjali. Možje so bili zgroženi. Kakšna podlost partizanskih komandantov, ki so vedeli, da jih pošiljajo v smrt!

Tata in ostali so se ves čas na poti od Aquille do Gorice čudili organiziranosti in oborožitvi nemških vojakov, s katerimi so se takrat prvikrat srečevali. Bilo jim je bilo takoj jasno, da se nebojljena in neoborožena partizanska mladež niti primerjati ne more z nemško vojsko. Neizkušeni, zapeljani in večinoma prisilno mobilizirani fantje so govorili, morda tudi sebi samim v tolažbo: »Vojne bo čez štirinajst dni konec.« Toda na tej osemdnevni

poti iz Aquille domov in srečanju s nemško vojsko je Bercetov tata spoznal, da vojne še ne bo tako kmalu konec. Že na Sardiniji in potem v Aquilli je tata doživel silovito ameriško bombardiranje in dobil je občutek, kot da se vojna s silovitim vdorom nemške vojske šele pričinja.

Kljub temu, da je bilo že septembra, je bil dan vroč. Tata in kolegi so bili žejni, sestradani in utrujeni. Po kolovozu so se vlekli na Fajtji hrib nad Renčami. Iz Gorice v smeri proti njim so na motorjih drveli Nemci. Opazili so jih in jih takoj seznanili s silovitostjo svoje ofenzive. Pričeli so jih obstreljevati z mitraljezi. V hipu so se poglobili in poskrili v grmovju. Čez čas, ko se je streljanje nekoliko poglobilo, so se košček za koščkom pomikali naprej. Kadar se je v bližini oglasilo pokanje, so se plazili in poskrili. Vse do domačih njiv in vinogradov. Jožko še danes sliši starejšo sestro Zalko, ki je na lepem pričela na ves glas kričati: »Tata je prišel! V našem vinogradu je! In še drugi z njim!« Tata je ni slišal. Kasneje so mu to povedali drugi. Verjetno se je pred tatom vrnil že kdo drug in novica se je bliskovito razširila. Zalka in Jožko sta se zapodila proti Prvačini

in vso pot kričala: »Tata! Tata!« – »Nisva ga videla,« se danes spominja Jožko, »a vedela sva, da je tam.«

Še nekaj časa potem, ko se je tata vrnil, je divjala nemška ofenziva, partizani pa so razglašali, kako je Primorska svobodna. Toda vsi, ki so poznali organiziranost nemške vojske, tudi starejši, ki so jo spoznali v prvi svetovni vojni, so vedeli, da so vse partizanske parole o osvoboditvi prazne. Mladi in nepoučeni partizanski navdušenci so kar tja v en dan streljali celo na nemške bombnike, nemški mitraljezi, ki so prečesavali Vipavsko, pa so samo kosili v smeri, kjer so zaslišali pokanje partizanskih pušk. Med Zaloščami in Prvačino so partizani minirali dva železniška mostova čez Vipavo, toda Nemci, kot da jim to ni mar, so pridrli čez Goro, kot pravijo domačini pobočju hribovitega masiva, ki ločuje Vipavsko od Krasa. Partizani so jih spet s streljanjem odganjali, Nemci pa so kosili z mitraljezi. Padlo jo veliko mladih fantov, italijanski Il Piccolo je pisal o sedem tisoč ubitih banditih, kar seveda ni bilo res.

Po nemški ofenzivi se ni več govorilo o četnikih, ampak o hrabri partizanski vojski. Terenci so prirejali mitinge, kjer se je kričalo: »Vsi v bor!« To je pomenilo: V gozd! Zdaj, ko so ljudje spoznali silovito vojaško moč Nemcev, so jih še bolj strašili: »Nemci bodo prišli!« Ljudje so se panično skrivali, posebno starejši možje in očetje, ki niso hoteli v gozd. Nekega nedeljskega jutra je po maši Rafael Rijavec, po domače Budihnov, potegnil iz žepa listič in ga pokazal Jožkovemu tatu: »Živel partizani!« je pisalo na njem. Povedal je, da je ponoči peljal skozi vas kamionček in trosil lističe.

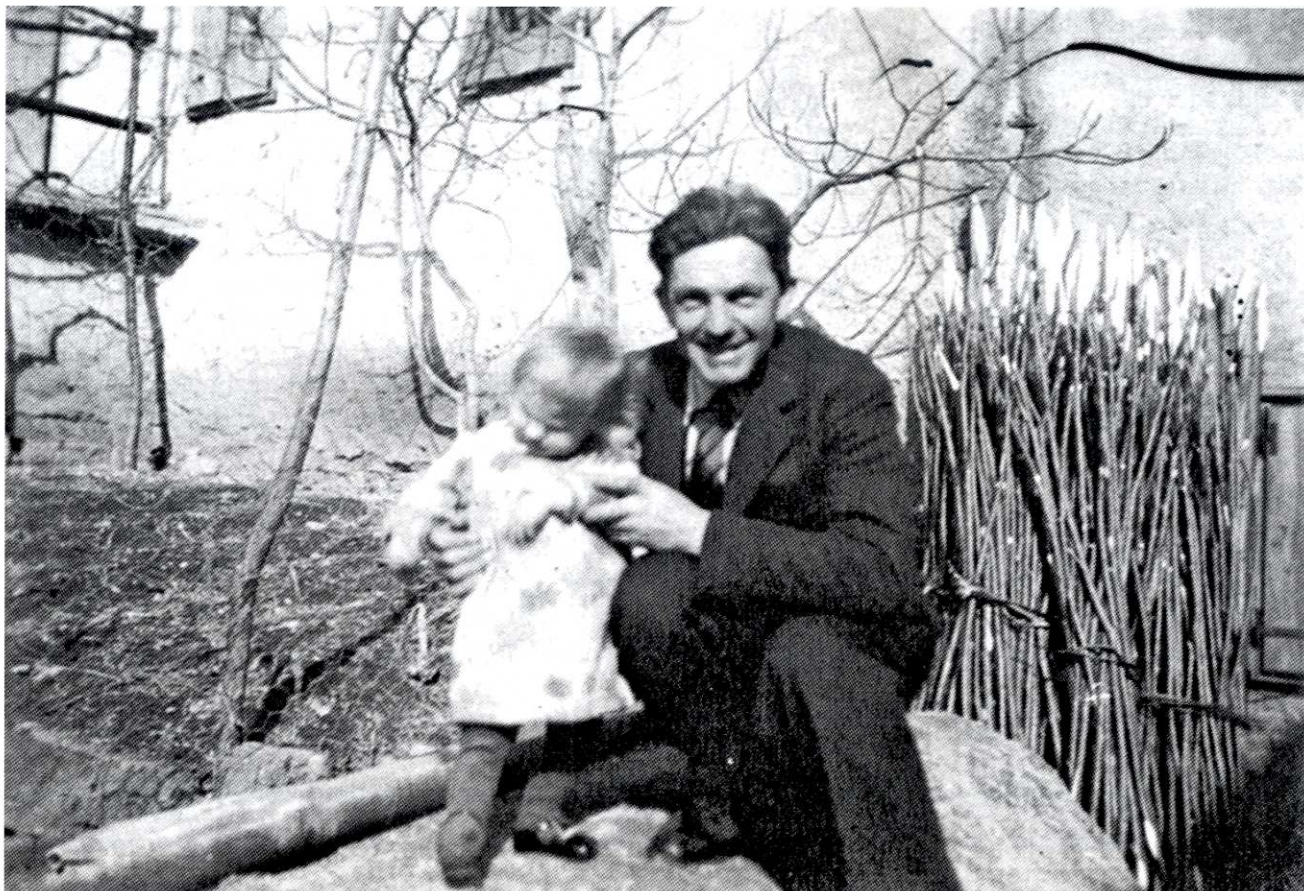
Partizani so zdaj množično mobilizirali fante in može, ki so se po kapitulaciji vračali iz italijanske vojske in taborišč. Še nekaj mesecev pred tem, aprila 1943, ko so na planini Golobarju ustanavljali Gradnikovo brigado, jih ni bilo več kot nekaj nad sto. Pri tem so jih napadli Italijani in je v spopadu padlo 30 partizanov.

Tata se je občasno skrival pred partizani, ker so tudi njega hoteli spraviti v gozd. Nekoč so mu na mitingu ukazali, da mora z njimi. Tata jim je povedal, da zaradi rane na želodcu še vedno ni zdrav. »Koliko ur hoje pa je do tja, kamor naj bi šel z vami?« ga je zanimalo. »Kakih šest ur. To bi pa že zmogli,« so mu zatrdili. Naenkrat je nastal preplah: »Nemci!« V hipu je bilo mitinga konec in vsi so se razbežali, tata pa je srečno prišel domov.

Jeseni 1944 sta z Jožkom obrezovala trte, pa priteče soseda iz bližnjega vinograda in kriči: »Pepč, partizani lovijo, bežita!« »Daj no, koga lovijo,« hoče tata ugovarjati, a jih v tistem hipu že zagleda. Oba z Jožkom se v trenutku spustita po bregu, skočita v strugo, poraslo grmičevjem, in tečeta prihuljeno med grmi in orehovimi drevesi. Partizani ves čas streljajo za njima, a so ju krogle, hvala Bogu, zgrešile. Tako se je tata že drugič rešil pred partizani.

Dovolj vzrokov je bilo, da so postali Bercetovi reakcionarji in izdajalci. Ljudska oblast je odredila, da jih je treba nadzorovati in vohuniti za njimi. Pa tega spočetka pri Bercetovih niti niso vedeli, dokler jim to ob nekem dogodku ni postalo jasno. Povedali smo že, da je bil vsa leta pred vojno edini vir zaslužka ljudi v teh krajih prodaja vina, ki so ga kupovali slovenski gostilničarji iz Trsta in Gorice. S pričetkom vojne je bila ta dejavnost okrnjena, s prihodom Nemcev pa je spet oživila. Nemški vojaki so hoteli piti vino! Tako je nekega dne slovenski gostilničar iz Gorice poslal k Bercetovim po vino. Trta »klarenca«, ki so jo takrat sadili, ni bila občutljiva za bolezn, hitro je zrastle in dobro obrodila. Na »placu« se je tako lepega dne ustavi kamionček z nemškim šoferjem in odpelje od Bercetovih nekaj sodčkov vina. Še isti večer se na vratih pojavijo partizani in prične se zaslišanje: »Si prodal Nemcu vino?« »Sem,« ni tajil gospodar. »Sodeluješ z okupatorjem! Izdajalec si!« To bi bila lahko smrtna obsodba. A je s partizanom prišel terenec, ki je bil z Bercetovim tatom skupaj na Sardiniji. Ta je zastavil besedo zanj in pregovoril partizane, da so odšli. Hvala Bogu, niso ga ustrelili, spet je bil rešen. Bercetovi so zvedeli, da za njimi vohuni soseda in o dogajanjih pri njih poroča partizanom. Njeno vohunjenje je bilo tako očitno, da je bilo naravnost smešno. Kakor hitro je zagledala, da kdo prihaja k njim, že je bila v kuhinji: »Dober večer. Sem prišla vprašat koliko je ura.« Pa je ura na cerkvenem stolpu pravkar odbila.

Tata je že tolikokrat za las ušel smrti, da se je občasno zadrževal pri svojem bratu Viktorju Bercetu, ki je bil župnik v Slivjah v Brkinih. Pri njem se je počutil bolj varno. Brat je užival velik ugled med ljudmi: za časa Italije je otroke poučeval slovenščino; dobro je govoril italijansko in je s fašisti uglajeno in diplomatsko ravnal. Prav tako so radi k njemu zahajali domoljubni brkinski partizani in tata je rad z njimi razpravljaj. Bratovo župnišče je nudilo zavetje tako pred Italijani kot Nemci slikarju

Anica in tata Pepč med vojno

Tonetu Kralju, ki je v času svojega bivanja pri njem poslikal vso cerkev. Skupaj z njim se je v župnišču skrivala tudi njegova žena Mara, ki je simpatizirala s partizani. V Brkinih za tatom niso vohunili.

Jožko je sam spoznaval, da je med partizani veliko vernih in poštenih fantov. Ko sta nekoč s tatom doma grabila listje, sta pristopila k njemu dva partizana, domačina. Eden od njih je bil Vodopičev Pepč, njihov bližnji sosed. »Glej, Jožko, ta me varuje.« Potegnili je iz žepa svetinjico Brezmadežne in jo zaupljivo pokazal enajstletnemu Jožku. Eden od Vodopivčevih je bil oficir v italijanski vojski. Po razpadu Italije se je pridružil prekomorski brigadi in pred tem po 'gutah' v vinogradih poučeval otroke violino. 'Gute' so bile na skalno steno pritrjene lesene ute, da so ljudi varovale pred dežjem, kadar so delali v vinogradih.

Tata se je ves čas vojne in po vojni z Jožkom veliko pogovarjal o vseh takratnih dogodkih, pa tudi sinova vedoželjnost je bila tako velika, da je fant stalno »vlekel na ušesa«. Tako je od tata kasneje zvedel za smrt Janka Premrla - Vojka, ki je bil za vse domoljubne Primorce narodni junak, še posebno po svoji smrti. Že

pred kapitulacijo Italije, ko naj bi v spopadu z Italijani 'padel' Janko Premrl - Vojko, so pričeli ljudje govoriti, da so ga ustrelili partizani sami. Vojko je bil doma iz Šentvida pod Nanosom, danes se kraj imenuje Podnanos. Bil je nečak skladatelja in cerkvenega glasbenika Stanka Premrla. Vojko je imel svoj tabor na Brinovem griču. Tam je bila utaborjena njegova, Vojkova četa, fantom so pravili kar Vojkovci. Brinov grič (747) se nahaja v trikotniku Godovič - Črni Vrh - Idrija. Milka Čibej, sestra vipavskega dekana Franca Pivka, je bila domačinka z Brinovega griča in med vojno se je Vojko velikokrat zadrževal v njihovi hiši. Nekega dne je prišel zelo pobit. »Vojko, kaj je?« - »Milka, naša stvar je izgubljena. Vso komando so prevzeli boljševiki.« Tem je kmalu postalo očitno, da se Vojko z njihovo idejo 'osvobajanja' Primorske ne strinja. V spopadu z italijansko vojsko v Idrijski Beli 15. februarja 1943 naj bi bil ranjen v trebuh. Teden dni je umiral na bližnjem Brinovem griču, pa ni prišel v teh dneh do njega noben zdravnik, niti kakšen bolničar, čeprav bi se dalo priti iz Dolomitske »republike« (kot so imenovali boljševiki to svoje varno skrito taborišče) v nekaj urah. Mesto, kjer naj bi Italijani Vojka ustrelili, leži na taki strateški točki, da ga od

tam, kjer so se nahajali, ne bi mogli zadeti. Ranjen naj bi bil v spopadu, ko se je pomikala italijanska patrolja globoko v dolini Idrijce. O tem so bili partizani obveščeni in pričeli nanjo streljati. Italijani so se umaknili pod brežino in streljali, toda nobenega zadeli. Nikoli se ni govorilo in zvedelo, da bi bil kdo v tem spopadu ranjen.

Umirajočemu ali že mrtvemu Vojku so vta-knili v žep partijsko izkaznico. To je po vojni dijakom goriškega semenišča povedal Vojkov bratranec Rafael Premrl, ki je bil profesor v semenišču, Bercetov Jožko pa takrat že go-jenec semenišča. Ko je Jožko čez leta nekega nedeljskega dopoldneva poslušal po radiu od-dajo 'Še pomnite tovariši', ki je bila posveče-na Janku Premrlu - Vojku, so med mnogimi lažmi povedali, da je bil Vojko sprejet v zvezo komunistov zadnje dni svojega življenja.

Vojko je postal za domoljubne Primorce idol narodnega junaka, ki je dosledno ostal zvest boju za domovino in slovenstvo in za ta ideal tudi žrtvoval svoje življenje. Resnica o nje-govi smrti ne bo nikoli raziskana. Vojkovi napor, da se uresniči svobodna in z boljševističnim terorjem ter umori nedolžnih ne-obremenjena Primorska, ter njegova nasil-na smrt so za domoljubne in resnicoljubne Primorce še danes tako prepričljivi, da mu nihče ne odreka junaštva v pravem pomenu besede. Zaradi njegove priljubljenosti med ljudmi so ga boljševiki takoj razglasili za »na-rodnega heroja«, njegovih idealov pa jim ni bilo nikoli mar.

Primorci so na Vojkovem pogrebu izpričali svojo pripadnost njegovemu resničnemu do-moljubju. Avgusta 1945 je bil slovesen prekop njegovega trupla na pokopališče v Šentvidu z več tisoč pogrebci. Pokopali so ga z blago-slovom in molitvijo duhovnikov in vernikov, prisotni so bili tudi partizanski borci. Ti so priredili pogreb, sebi v čast in slavo, mnogim v posmeh. Nekateri so takrat posumili, ali je bilo v krsti res Vojkovo truplo in se čudi-li, da domači krste niso odprli in se o tem prepričali. Žal so mnogi že takrat vedeli, da komunistom nikoli ne smeš niti verjeti niti jim zaupati.

Napak bi bilo misliti, da je po padcu Musso-linija fašistično nasilje prenehalo. Hitler je svojega fašističnega zaveznika, »najbolj plemenitega Rimljana«, kot je sam rekel o njem, »osvobodil« z desantnim napadom in ga na-mestil na sever Italije ob Gardsko jezero. Od tam sta skušala na novo oživiti fašizem. Toda

primanjkovalo je fašističnih vojakov. Zato sta mobilizirala postopače, brezdelneže in kri-minalce iz zaporov ter jih oblekla v podobne uniforme, kot so jih nosili nacisti. Imenovali so se Alpini in nosili klobuke, podobne pla-ninskim. Ti na novo oživljeni fašisti so prišli delat red tudi v Dornberk. Kraj je bil pomembno prometno središče, zato so na novo postavili dobro utrjeno postojanko z bunkerji in strelskimi jarki, vse naselje pa obdali z bo-dečo žico. Partizani jim ne bi bili kos, zato jih niso nikoli napadli, ljudem pa le obljubljali, da jih bodo pregnali. Pri vaščanih so bili Alpi-ni osovraženi in zelo so se jih bali, ker so jih streljali kar za prazen nič: sredi belega dne je eden ustrelil mater z majhnim otrokom v naročju. Bercetov tata je nekoč za las ušel strelu. Z Jožkom sta se vračala s pokopali-šča, ko tata nenadoma zasliši povelje: »Beži tri korake, da te ustrelim!« Jožko se je oklenil tata in jokal. Tata je fašistu povedal, da je bil na pokopališču in molil za pokojne. »Tudi moja mama je pokojna,« se je zacmeril fašist, »ali si molil tudi zanjo?« – »Seveda,« ga je poto-lažil tata, »za vse pokojne sem molil.« Kasneje se je izkazalo, a je bil ta nesrečni fašist kot vedno – pijan.

Partizani nikoli niso napadli Alpinov, so jih pa izzivali. Nekoč so streljali na nemške to-vornjake, ki so iz Gorice vozili Alpinom hrano in municijo. Koliko jim je uspelo pokrasti, se ne ve, vendar so se Alpini tako maščevali, da so ponoči vaščanom ropali iz hlevov živino in podnevi streljali kokoši po dvoriščih. Partiza-ni so spet obljubljali napad nanje, vaščani so ga vsak večer pričakovali in se ponoči stiskali po kletih.

Pa so partizani končno le »domislili«, kako bodo pregnali osovražene Alpine. Ti so bili uradno vsi kristjani in vsako nedeljo je vsa četa v uniformah in s klobuki na glavah pri-korakala v cerkev in se strumno postavila vzdolž cerkvene ladje. Partizan, ki je imel zveze s partizansko postojanko Aleša Bebler-ja na Vogrskem, je Bercetovemu tatu zau-pal, da nameravajo neke nedelje partizani minirati cerkev, da jo bo razneslo z Alpini in verniki vred! Tata je bil mežnar in je nekaj nedelj zapored pozorno pregledoval vso oko-lico cerkve, če bi izsledil kakšno nevarnost. Ko je prišla nedelja, določena za miniranje cerkve, je prijatelj Bercetovega tata ponovno obvestil. Pa je bilo vso noč tako neurje, da je partizanski načrt propadel. Partizani so že pred tem bombardirali cerkev v Idriji, na Colu, kjer je bila domobranska postojanka, so jo zgrešili.

Mama Fani in hčerka Anica na borjaču 1943

Partizani so se »izkazali« tudi tako, da so iz daljave streljali na fašistične postojanke v vasi. Fašisti so jim odgovarjali s točo topovskih krogel, bodisi podnevi bodisi ponoči, vaščani so se spet stiskali po hlevih, pri Bercetovih pa kar v svinjaku, ki ga je tata dodatno ojačal. Medse so stisnili zibelko z novorojenim Bogdanom, molili in upali – kot že tolikokrat prej – da jih bodo krogle zgrešile.

Eden od Alpinov pa je le obdržal v sebi kanček spodobnosti. Zadišala mu je debela pitana gos na dvorišču gostilničarja, a je ni ustrelil ali ukradel, marveč zahteval od gostilničarja, naj mu jo da. Gostilničar je ni dal in – ponoči je gos izginila. Gostilničar je vedel, kdo je tat in odšel se je pritožiti k nemškemu oficirju, ki je v vasi nadzoroval fašiste. Razumljivo, da je fašist dobil od oficirja primeren poduk. Naslednji večer je nekaj fašistov vdrlo v gostilno, odgnali so gostilničarja iz vasi. Naslednje jutro so ga otroci našli mrtvega na cesti v mlaki krvi. Dekan Godnič je tiso noč slišal lajež s ceste. Domneval je, da so fašisti nekoga odpeljali z vasi in da se mu nič dobrega ne obeta. Zmolil je zanj in dal morebitni žrtvi odvezo, kar na daljavo. Ljudje so bili srečni, da fašisti niso pregnali duhovnikov in so lahko ti delili z njimi tegobe vojne.

Partizani niso izzivali le fašistov, ampak tudi ljudi, ki so bili zanje moteči in bi se jih radi znebili. Eden takih je bil prav gotovo tudi Bercetov tata. Ko so partizani leta 1944 Bature razglasili za »osvobojeno« ozemlje, osvobojeno je bilo vsako, kjer ni bilo Nemcev, so tatu naročili, katera živila naj jim pripelje. To pa zaradi italijanske straže pri mostu med Dornberkom in Zaloščami ni bilo enostavno. Za prehod na osvobojeno ozemlje je sicer imel partizansko propustnico, toda te italijanski stražarji niso smeli najti. Zato jo je skrtil v 'kambo' (spodnji zakrivljeni del jarma pri volovski vpregi). Na srečo je stražarji kljub temeljitemu pregledu niso našli, drugače bi končal, kot mnoge druge partizanske žrtve, na Rabu ali v Gonarsu, ki so jih partizani sami na tak ali drugačen podoben način izročali Italijanom.

Zadnje leto vojne, aprila 1945, so Alpini na ukaz Nemcev morali vas zapustiti. Toda že mesec dni pred tem, marca 1945, so v Dornberk prišli četniki in zasedli vse važne postojanke v vasi. Nosili so angleške uniforme, prebarvane v črno, angleške so bile svetlorjave; orožje je bilo prav tako angleško. Bilo je očitno, da so še leta 1944 Angleži podpirali Mihailovića. Zdaj so četniki vabili ljudi, naj se jim pridružijo. Prirejali so mitinge s

protikomunistično propagando in Nemci so jim to dovolili.

Že prvi večer, ko so množično prišli v vas, je Dornberk preletelo partizansko letalo, v veliko začudenje četnikov. Pri Bercetovih so se spet hitro zatekli v svoj bunker, v utrjeni svinjak. Slišali so tri nenavadne puke, opolnoči pa so v vasi eksplodirale tri bombe: prva na vrtu pred cerkvijo, druga na župnijskem vrtu, tretja za cerkvijo in še ena malo dlje na polju. Vse so naredile velike kraterje. Sreča je bila, da so eksplodirale ponoči, ko ni bilo nikjer žive duše. Očitno je bilo, da so partizani hoteli bombardirati cerkev. Ker je bila v Dornberku takrat tudi že močna domobranska postojanka, so nameravali partizani hkrati uničiti četnike in domobrance. Zdaj so partizani že očitno razkazovali svojo komunistično oblast in vsi so jim pravili »titovci«. Prejšnje kape »triglavke« s trobojnico so zamenjali s titovkami z rdečo zvezdo in javno razkazovali svojo nasilno oblast in pripadnost boljševiskom. Dušan Vodopivec, bratranec Bercetove mame, je od partizanov prebegnil k četnikom in po vojni z njimi odšel v Trst. Partizani so ga čakali v zasedi zunaj vasi, kjer so naleteli na njegovega brata, invalidnega Lojza, in ga zamenjali z Dušanom. »Saj nisem Dušan,« se je prestrašeno izgovarjal, ko so ga prijeli. »Tudi ti si bil v Trstu,« je bil dovolj tehten razlog, da so namesto Dušana ustrelili kar njegga. Na grobu mu je ganljivo pridigal četniški oficir. Sicer pa so bili srbski četniki po izgledu in v jurišnih napadih precej divji, z enim nožem v roki, z drugim v ustih. Vsi so imeli dolge lase in goste brade, ker so sklenili, da se ne obrijejo in ne postrizejo, dokler se ne vrne kralj Peter.

V domobranski postojanki v Dornberku je bilo približno šestdeset domobrancev. Veliko jih je bilo v Trstu in Gorici, kjer so že začeli ustanavljati slovenske šole. Istočasno je bila v Trstu zelo močna tudi partizanska propaganda. Tudi domobranci so nagovarjali mlade fante, naj se jim pridružijo, in zgodilo se je, da so enega, ki jim je ugovarjal, izročili Nemcem, ti pa so ga poslali na prisilno delo v nemške tovarne. Razumljivo, da so jim domačini to zamerili. Domobranci so razglašali, da so povezani z Angleži in Amerikanci in da bodo od Trsta in Gorice nazaj osvobajali Slovence komunističnega nasilja. Goriški domobranci so velikokrat prihajali v Dornberk in prirejali kulturne večere s petjem in govori; nehote so s tem privabljali zlasti mladoltnete fante, ki so edini še bili doma. Podobno so počeli tudi Nemci in zgodilo se je, da so nekoč odpeljali in poslali v Nemčijo na delo

nekaj deklet in žena, med njimi je bila sestrična Bercetovega tata. V obdobju, ko ni bilo v vasi ne fašistov ne Nemcev in ne četnikov, je zavladala komunistična propaganda. Partizani so se takoj polastili šole in pričeli s »poukom«. Jožko se spominja, kako je partizanska učiteljica takoj prvi dan pouka na tablo narisala titovko in ji spredaj dodala še veliko rdečo zvezdo.

OSVOBODITEV

Brecljevi so srečno dočakali konec vojne, kar pomeni, da so vsi ostali živi. Preprosto, skromno življenje je teklo naprej. Na novo vsajene mladike trte so bujno rasle v »deviški« zemlji in dale bogat pridelek.

Leta 1945 so morali partizani zapustiti Trst in Gorico. Od leta 1945–1947 je Goriška, ki je bila dodeljena v cono A, spadala pod anglo-ameriško zavezniško vojaško upravo. Marshallov plan je spodbujal gospodarski napredek; ustanovljeno je bilo podjetje za obnovo hiš, ljudje so dobili denar za obnovo, ki jim ga ni bilo treba vrniti. Zidali so sami in si tako prislužili še plačo. Vsi ljudje so imeli delo, zaslužek in hrano. Jugoslovanski komunistični oblasti pa ni bilo mar blagostanja ljudi. Hujskali so ljudi proti ameriškim imperialistom: »Nobenih zvez z okupatorjem nočemo,« je govoril Kardelj. Komunisti so prirejali demonstracije in se predirali: »Živel Tito! Živela komunistična partija!« »Kjer so naše žrtve, tam so naše meje!« Demonstrante so Italijani razgnali v vodnimi curki, se spominja Jožko, in se jim posmehovali. Kako ponižujoče za Slovence! Antifašizem primorskih Slovencev je bil zelo živ, pa tudi antikomunizem. Kardelj je oznanjal: »Če prepustimo Svobodno tržaško ozemlje imperialistom, se bo tam zaredil belogardizem!« Strah boljševiskov je bil razumljiv. V Trstu in Gorici so bile takoj obnovljene slovenske šole: tehnična šola, semeniška klasična interna gimnazija in državna gimnazija, ekonomska šola, Glasbena matica. Ustanavljala jih je slovenska inteligenca, ki je pred komunizmom pribežala iz Slovenije.

Istočasno pa sta bili obe mesti, Trst in Gorica, pravo leglo slovenskih komunističnih vohunov, ki so slovensko inteligenco, pripadnike slovenske narodne vojske in druge domoljube ugrabljali in likvidirali, da je za njimi za vedno izginila vsaka sled.

Leta 1947 sta bili cona A in cona B, (ki je bila že do tedaj pod jugoslovansko upravo) t. i.

Leto 1943. Z leve Anica, mama Fani, Zalka in Jožko

Svobodnega tržaškega ozemlja, priključeni Federativni ljudski republiki Jugoslaviji. V coni A so ljudje to ves čas slutili, saj je bila komunistična propaganda zelo močna in je imela tudi tukaj, kljub ameriškemu izobilju, veliko somišljenikov in hlapcev komunističnega režima.

Življenje se je povsem spremenilo. Tudi v Dornberku pri Bercetovih še posebno draistično. 8. decembra 1947 so Bercetovega tata aretirali in obsodili na 12 let odvzema prostosti, 50 tisoč dinarjev denarne kazni in po prestani kazni pet let izгона iz domačega kraja. Toda o tem prihodnjič.